

GABRIEL CRĂCIUNESCU, *Cultura Verbicioara în jumătatea vestică a Olteniei*, Bibliotheca Thracologica XLI, Craiova, 2004, 382 pag. (266 pag. text + 114 pl.)

Mărturisesc că am așteptat cu interes apariția lucrării monografice a d-lui G. Crăciunescu, a cărui teză de doctorat, cu aceeași temă, susținută în 1999, am consultat-o la un moment dat cu scopul de a-mi clarifica relația dintre cultura Verbicioara și cultura Žuto Brdo-Gârla Mare. Cu acea ocazie, nu pot spune că am reușit să mă lămuresc, ba chiar mi s-a părut că nu mai înțeleg nimic din această relație. Am gândit atunci că citirea ei selectivă sau superficială ar putea fi cauza, în consecință am purces acum la o lectură pe îndelete, bănuind că, între timp, vor fi apărut completări, corecții sau modificări de interpretare a materialului brut, arheologic, așa cum e normal să se întâmple după trecerea a patru ani și confruntarea cu opiniile altora (mă gândesc aici, desigur, la referatele tezei de doctorat care ar fi putut avea un oarecare impact asupra conținutului inițial). A doua lectură nu mi-a relevat deosebiri de esență între teză și carte, ci doar o ușoară dospire a bibliografiei, asta putând să însemne că referatele au fost fie toate laudative, fie, mai probabil, cu dezinvoltură ignorate.

Este posibil ca unul dintre referatele tezei să fi fost chiar **Prefața** cărții (p. 5-8), semnată de Petre Roman care, după știința mea, a fost conducătorul tezei. Petre Roman este familiarizat cu problemele culturii Verbicioara, fiind implicat în cercetarea ei pe o serie de șantiere (Vlădești, Slatina, Ostrovu Corbului), care fac obiectul acestei lucrări, fapt pe care, de altfel, îl precizează el însuși în prefață. În ciuda concluziei că lucrarea „reprezintă o contribuție reală, un pas important în cunoașterea fenomenului cultural Verbicioara”, Petre Roman este destul de rezervat în aprecieri: „prezentarea ceramicii este corectă”, despre capitolul al VI-lea – **Cronologia culturii Verbicioara** – se rezumă la a spune că este „decent, ponderat și de admis”, iar „bibliografia și ilustrația sunt bogate”.

Trecând la conținutul monografiei, trebuie spus că ea are o structură standard, iar sumarul ei promite o construcție solidă, în pofida titlului care limitează studiul culturii Verbicioara doar la aria ei vestică, probabil mai bine cunoscută autorului implicat în cercetările de teren de pe raza Muzeului Porților de Fier din Turnu Severin.

Lucrarea începe cu o mică **Introducere** (p. 9-11), care a fost scrisă, cel mai probabil, cu ocazia susținerii tezei de doctorat, fiind datată decembrie 1999. Conținutul ei este oarecum ciudat. Ar fi fost de așteptat să aflăm ce l-a determinat pe autor să aleagă acest subiect, să găsim o justificare pentru limitarea studiului doar la jumătatea vestică a Olteniei, cu atât mai mult cu cât, în catalogul descoperirilor, figurează localități din întreg arealul culturii, fapt care, desigur, vine în contradicție cu titlul ales. În realitate, introducerea așează la un loc și amestecă probleme ce țin de istoricul cercetării, concluzii la care a ajuns autorul pe parcursul studiului, expunerea lapidară a unor probleme controversate ale culturii Verbicioara. La p. 10, introducerea capătă caracterul unui inutil sumar lărgit și, în egală măsură, a unui autoreferat („lucrarea este însoțită de abrevieri, listă bibliografică, repertoriul descoperirilor, tabele sinoptice” etc.). Spre finalul ei se află tradiționalele și fireștile mulțumiri aduse unor cercetători care i-au sprijinit demersul științific.

Așa cum remarcă și P. Roman în prefața sa, **Istoricul cercetării** (p. 12-14) este „foarte concis”, în fapt o înșiruire rece a stațiunilor Verbicioara cercetate de-a lungul timpului (cu începere de la jumătatea sec. al XX-lea) și a arheologilor care au coordonat cercetarea de teren a acestora. În mod surprinzător și impardonabil, autorul se referă strict doar la cercetările de teren, ignorând total contribuțiile în planul ideilor, mă refer, firește, la definirea culturii și la eforturile depuse pentru cunoașterea purtătorilor

ei, sub toate aspectele. Autorul nu are o atitudine critică față de aceste cercetări de teren căci nu aflăm de nicăieri care este ponderea săpăturilor sistematice, a săpăturilor de salvare, a descoperirilor fortuite, nu se fac ierarhii în funcție de calitatea cercetării sau de importanța siturilor. Modul în care a fost realizată documentația de șantier, cum a fost ea publicată, cum au fost valorificate artefactele arheologice sunt total trecute cu vederea. Lipsește o evaluare a siturilor din care să reiasă cu claritate care ar fi stațiunile cheie pentru cunoașterea culturii Verbicioara. Ar fi fost lesne de constatat, chiar și de către un necunoscător al epocii bronzului, că baza documentară a culturii este destul de plâpândă, fiind puține stațiuni bine cercetate și, mai ales, bine stratigrafiate și publicate, motiv pentru care încercarea autorului poate fi calificată ca un veritabil act de curaj.

Capitolul I – **Catalogul descoperirilor** (p. 15-56), repertoriază 156 de situri din România (147), Bulgaria (3) și Serbia(6), ordonate alfabetic. Cum am arătat deja, conținutul catalogului este în dezacord cu titlul cărții, care promitea doar studiul ariei vestice a culturii Verbicioara. Cu privire la catalog, acceptabil ca alcătuire, cel puțin la prima vedere, dar departe de perfecțiune după o aprofundare a conținutului, se pot face destul de multe observații. Primul lucru care atrage atenția este acela că autorul face, în notele dintre paranteze, trimiteri incomplete la literatură, mai precis se menționează doar autorul și anul apariției lucrării, omițându-se aproape întotdeauna pagina și planșa ilustrativă a materialului. La o serie de stațiuni din catalog, pentru care există ilustrație în cartea d-lui Crăciunescu, nu se face nici un fel de trimitere la planșe, motiv pentru care informația din catalog nu poate fi confruntată cu imaginile de artefacte. Autorul are inconsecvențe de redactare, făcând discriminări pentru unele localități. La cele din România, cu excepția celei de la Bolosești, este trecut județul, eventual și comuna, în timp ce pentru cele din Bulgaria sau Serbia nu apare localizarea în conformitate cu împărțirea politico-administrativă actuală. La două situri din catalog, Vânători și Ostrovu Mare, lipsesc total trimiterile bibliografice. Stațiunea eponimă de la Verbicioara, deși este una dintre cele mai

importante, are o prezentare foarte sumară în catalog. Ne surprind deseori formulări absolut aberante de genul: „au fost descoperite fragmente ceramice Gârla Mare care *pretind* o atribuire a materialului fazei a IV-a sau a V-a a culturii Verbicioara” (la Slatina, Pățulele, Padina Mare etc.). Penibilă pentru limba română este expresia (folosită pentru un mormânt de la Gruia) „*cremația depusă în urnă*”. Pentru unele situri, Korbovo spre exemplu, lipsește localizarea exactă, prin microtoponim, fapt ce poate duce la confuzii. În cazul Korbovo, este știut, au fost cercetate mai multe situri cu materiale din epoca bronzului. Bănuim că cel la care face referire autorul, atunci când pomenește un cenotaf atribuit culturii Verbicioara, este cel de la „*Obala = Staro Selo*”. Din catalog lipsesc unele situri în care au fost descoperite importuri Verbicioara, spre exemplu Vatin, unde a fost descoperit un kantharos¹, care ar fi putut fi utilizat la discutarea relației dintre culturile Vatin și Verbicioara. De asemenea, dacă autorul ar fi consecvent cu el însuși, catalogul ar mai trebui să conțină o serie de situri în care au fost descoperite vase de tip Bistreț-Ișalnița: Korbovo-Pesak, Lepenski Vir, Vajuga-Pesak, Corabia, Damian = Sadova, Groșani, Orlea-Măgura Grădiștei, Petolani, Portărești = Giurgiza, Potelu².

La finele capitolului I figurează un subcapitol numit **Condiții naturale** (mai potrivit ar fi fost unul care să trateze aria de răspândire a culturii), în care se face o prezentare a mediului geografic: relief, rețea hidrografică, climă, vegetație, resurse ale subsolului. Nu știm din ce considerente a fost neglijată fauna, mai ales că, adesea în preistorie, vânatul și pescuitul au asigurat o notabilă parte din subsistență, fapt, de altfel, amintit chiar de autor, ceva mai încolo, la p. 59. Prezentarea

¹ I. Bóna, *Die mittlere Bronzezeit Ungarns und ihre südöstlichen Beziehungen*, ArchHung N.S. 49, 1975, p. 186, pl. 202/14.

² Toate aceste situri, cu bibliografia aferentă, la I. Chicideanu, *Dacia* N.S. 30, 1986, p. 40-47; M. Șandor Chicideanu, *Cultura Žuto Brdo-Gârla Mare. Contribuții la cunoașterea epocii bronzului la Dunărea Mijlocie și Inferioară*, Cluj, 2003, p. 218-261.

mediului geografic este sumară, lăsând impresia unei întreprinderi ingrate, impusă de standardele rigide de cercetare, care poate fi ușor expeditată și bifată prin apelul la o lucrare de geografie, în cazul de față cea a lui Vâlsan³.

Capitolul al II-lea se numește **Tipuri de așezări** (p. 59-69). Cele mai multe din cele 156 de situri prezente în catalog sunt așezări, numărul lor rămâne, însă, necunoscut, căci multe dintre stațiuni nu au fost cercetate, ci doar identificate în teren. Mărimea și structura lor rămân neprecizate sau neprecizabile din diferite motive: au fost distruse de eroziunea apelor, nu au fost cercetate prin săpături sistematice sau au fost insuficient investigate. Despre două așezări se spune că ar fi fost fortificate, Verbicioara și Cârcea, prima cu un șanț, pe o latură mai vulnerabilă, a doua cu un sistem mai complex, format din șanț, val de pământ și palisadă, dispuse circular (p. 60, unde se omite citarea autorului, M. Nica). Din păcate, lipsește documentația grafică de teren doveditoare pentru aceste sisteme de fortificații.

Autorul optează pentru o clasificare și o prezentare a așezărilor în funcție de zona de relief: I – așezări din zona de munte; II – așezări din zona de deal; III – așezări din zona de câmpie (aici introduce și așezările din insule); IV – așezări de tip cenușar (de data aceasta fiind abandonat criteriul de clasificare inițial, forma de relief). Așezările zonei de munte, la rândul lor, sunt împărțite în așezări de înălțime, în peșteri și în adăposturi naturale, sub stâncă. Primele sunt, practic, necunoscute, cele două introduse în această categorie (Ocnîța și Polovragi) fiind total distruse de așezările getice de mai târziu. În ceea ce privește cele din peșteri sau adăposturi, deși sunt date mai multe exemple din România și Bulgaria, nu aflăm prea multe lucruri despre ele. Cum era și firesc, ele sunt locuite accidental sau sezonier. Pe unele este riscant să le numim așezări, fie pentru că nu avem observații consistente despre ele (Muselievo), fie pentru că nu au fost cercetate competent, de arheologi (Ponoarele). Atribuirea amforelor din Peștera Cincioarei culturii Verbicioara este discutabilă, iar proveniența lor dintr-o așezare

³ G. Vâlsan, *Geografia fizică*, București, 1971.

așijderea, mai probabil fiind ca peștera să fi fost utilizată pentru înmormântări sau ca loc de cult. Așezările din zona de deal au fost clasificate în așezări pe promontorii și pe pante. Constatăm, și de această dată, că informațiile despre ele lipsesc. Singura precizare făcută de autor este aceea că, adeseori, ele sunt situate în proximitatea unor izvoare cu debit permanent. Așezările din zonele de mică altitudine sunt împărțite în așezări de câmpie care, spune autorul, s-ar afla „departe de cursurile de apă cu debit semnificativ”, fiind aprovizionate cu apă potabilă provenită din izvoare și așezări din lunci și de pe terase ale Dunării sau ale unor râuri. Spre dezamăgirea autorului, dar și a noastră, nici despre acestea nu se cunoaște mare lucru, căci au fost distruse de eroziunea apei sau de lucrările de regularizare a cursurilor de apă. Dintre ostroavele de pe Dunăre, doar Ostrovu Corbului are o suprafață mai mare. Cenușarele, potrivit autorului, ar caracteriza, așa cum de mult am aflat din literatura mai veche⁴, fazele târzii ale culturii (IV–V). Fac parte din această subcategorie așezările de la Orodul și de la Orevița Mare. Deși cea din urmă a fost cercetată sistematic chiar de G. Crăciunescu, constatăm că aici s-a deschis doar o modestă casetă care a surprins un strat de cenușă, de mică întindere în plan, cenușă care ar putea proveni, spune autorul, de la „arderii periodice de resturi vegetale”, deci, de fapt, n-ar fi vorba de o așezare-cenușar! Planul general de săpătură de la pl. CV nu ne aduce lămuriri suplimentare, pe el fiind figurate dreptunghiuri, e drept destul de multe, care ar reprezenta șanțurile trasate. În ciuda faptului că foarte puține așezări au fost cercetate sistematic, autorul își permite să estimeze suprafața lor la aproximativ 1 ha (p. 67), ceva mai mari fiind cele de la Ostrovu Corbului, Orevița Mare, Căzănești, Vlădești și Rogova, apreciate la 2,5–3 ha.

Abordând problema complexelor de locuire, autorul, deși afirmă că se cunosc o serie de locuințe și amenajări tipice așezărilor, nu face

⁴ S. Morintz, *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii I. Epoca bronzului în spațiul carpato-dunărean*, BiblArh 34, București, 1978, p. 61-62.

nici o precizare cu privire la numărul lor. Înțelegem că structura așezărilor este puțin cunoscută, dar că nu se poate vorbi despre o dispunere ordonată a caselor în spațiu. Conform autorului, sunt documentate atât locuințele de suprafață, cât și cele adâncite în sol. Pentru Rogova, unde săpăturile au fost realizate chiar de G. Crăciunescu, sunt amintite niște amenajări insolite: „gropi ușor adâncite” (mai degrabă alveolări), aflate în interiorul locuințelor, presupuse a fi fost făcute pentru a prelua excesul de umiditate (?), un dig care ar fi abătut apa râului și un canal cu rol neprecizat. Binevenită pentru dovedirea și înțelegerea acestor amenajări de excepție ar fi fost ilustrarea lor prin planuri și profile. De la Rogova este publicat doar un plan general (pl. C), cu niște șanțuri, care, în pofida faptului că sunt destul de lungi, nu par a fi surprins nimic. Planul secțiunii VII (pl. CI) surprinde contururile a două locuințe (Loc. 2 și 3, pl. CII) și ale unei gropi. Planurile Loc. 2 și 3, săpate doar parțial, nu pun în evidență nici existența vetrelor care, potrivit autorului, ar fi nelipsite din locuințe, nici acele enigmatice gropi pentru reglarea umidității, în schimb, în Loc. 3, apar desenate niște fragmente de cuptor la care nu se face nici o referire în text. Nicăieri nu se precizează numărul locuințelor de la Rogova, dar din desene reiese că ar fi fost cel puțin trei. Ceea ce surprinde este faptul că autorul, deși era motivat în cercetarea culturii Verbicioara și a făcut eforturi pentru săparea a numeroase secțiuni la Rogova, nu a avut curiozitatea științifică de a cerceta în întregime aceste locuințe, mai ales că ele sunt printre puținele semnalate în aria acestei culturi. Situația de la Dobra este oarecum similară, și aici autorul săpăturii, tot G. Crăciunescu, mulțumindu-se cu investigarea doar a unei „porțiuni” de locuință. În text, autorul vorbește despre dezvelirea unei vetre, peste care era prăbușit un cuptor, totul fiind așezat peste un strat de pietriș. Trimiterea la pl. CIV nu numai că nu ne lămurește, ci, mai degrabă, ne intrigă pentru că, la respectiva planșă, descoperim planul secțiunii I care, la extremitatea estică, are ceva care seamănă a fi un complex, dar, judecând după legendă, el este constituit din fragmente de chirpici, o rășniță și

fragmente ceramice, nicidecum dintr-o vatră și un cuptor. O a treia localitate invocată de text ca fiind importantă pentru studierea habitatului este cea de la Orevița Mare, cercetată de același G. Crăciunescu, unde s-ar fi descoperit „două fragmente de locuință”. Primul „fragment”, judecând după așa-zisul plan (căruia i se poate spune cel mult schiță, pl. CVI) este, de fapt, aproximativ 50% dintr-o locuință rectangulară, în care s-au descoperit resturile unei vetre. Despre al doilea „fragment”, rămas neilustrat, nu ni se furnizează altă informație decât aceea că ar fi avut o groapă în care a fost fixat un stâlp de susținere. La Vierșani-Jupânești ar fi documentate atât locuințe de suprafață, cât și bordeie prevăzute, și unele și altele, cu vetre. Locuințele, în general rectangulare (cu o singură excepție, la Copăceni, de formă ovală), sunt construite în tehnică tradițională, având uneori podeaua amenajată dintr-un strat de nisip sau pietriș. Potrivit autorului, în fazele I și II ar fi mai frecvente așezările pe insule și în lunci, iar în fazele târzii (a IV-a și a V-a) cele din zonele de câmpie, deal și munte.

Fără îndoială că stadiul cercetării culturii Verbicioara este un impediment serios în cunoașterea așezărilor și a tipurilor de locuințe și amenajări domestice, de care nu este răspunzător autorul lucrării aici în discuție. Totuși, este de neînțeles faptul că G. Crăciunescu și-a asumat riscul studierii acestei culturi ca temă de doctorat în condițiile în care era știut că Verbicioara este „mai degrabă o problemă, decât o cultură”⁵. Grav este faptul că, odată făcută opțiunea, autorul nu și-a direcționat efortul și resursele financiare spre cercetarea unei așezări promițătoare, ci a ales să se irosească în investigarea superficială a mai multor situri (Bistrețu, Breznița de Ocol, Rogova, Orevița Mare, Șimian, Dobra) care, în final, nu au condus la o mai bună cunoaștere a culturii. Ghidându-ne după afirmațiile autorului, Orevița și Dobra au o stratigrafie destul de interesantă și poate ar fi putut să lămurească relația Glina-Verbicioara-Gârla Mare, dacă autorul nu și-ar fi

⁵ I. Motzoi-Chicideanu, în C. Preda (coord.), EAIVR III (M-Q), București, 2000, v. mormânt, p. 125.

pierdut timpul în săpături mărunte, care, în final, au dus la studierea nimicului. Modul în care a fost realizată documentația de șantier la Rogova, Dobra, Orevița relevă o superficialitate de netolerat, iar rezultatele sunt în consecință. Sublinez că autorul nu a ilustrat în cartea sa nici măcar materialul arheologic dintr-un singur complex, iar cuvântul *stratigrafie*, obsedat pentru această știință care este arheologia, apare extrem de rar, doar în catalogul descoperirilor.

Capitolul al III – **Morminte** (p. 70-76) – începe cu o prezentare a mult discutatei necropole de la Visag, cercetată și publicată de Vl. Dumitrescu și I. Stratan și atribuită inițial unei faze de început a culturii Verbicioara, care, drept urmare a acestei atribuirii, s-ar fi format mai întâi în Banat. G. Crăciunescu exclude posibilitatea ca sus numita necropolă să aparțină culturii Verbicioara, nu pentru că ar avea argumente, ci pentru că se simte obligat să se solidarizeze cu curentul general de opinie. În consecință, cultura Verbicioara rămâne cu un eșantion minimal de morminte: trei de la Verbicioara, unul de la Nicolae Bălcescu și unul de la Tismana (ultimele două provenite din descoperiri fortuite), trei de la Gruia (toate deranjate de morminte ulterioare) și un cenotaf de la Korbovo, toate atribuite fazelor timpurii ale culturii. Din ultimele două faze ar fi două „urne de incinerare” de la Godeanu, care, mai degrabă, au forme și decor Gârla Mare și despre contextul cărora nu se știe nimic. Un alt mormânt de incinerare ar proveni de la Râmnicu Vâlcea, fiind datat în faza a V-a. Autorul adaugă culturii Verbicioara, fără nici o ezitare, și complexe funerare de la Ișalnița, în ciuda faptului că ele au o atribuire mult discutată și poate discutabilă în continuare, fără a se simți obligat să prezinte o minimă argumentație în acest sens.

Cu atât de puține complexe funerare, sigur că încheierile sunt foarte riscante. G. Crăciunescu crede că, inițial (faza I), s-a practicat inhumarea, dovedită de unul dintre cele trei morminte de la Verbicioara, pentru ca ulterior să fie folosită exclusiv incinerarea. Măcar în treacăt trebuie spus că mormântul de inhumare de la Verbicioara nu are un inventar tipic culturii Verbicioara, deci faza inhumantă, de altfel destul

de stranie, nu poate fi dovedită. Autorul omite din enumerare cinci morminte de la Padea (jud. Dolj)⁶, motivul fiind, probabil, acela că provin din jumătatea estică a Olteniei.

Capitolul al IV-lea – **Conținutul culturii materiale** (p. 77-143) – este cel mai consistent din lucrare, el analizând, pe rând, obiectele din piatră, os, corn, metal și lut, cu un accent mai mare asupra ceramicii, cum era și firesc, având în vedere ponderea ei. Găsesc de prisos să insist asupra pieselor din piatră, os și corn. Pot doar să constat că se puteau face descrieri mai scurte și mai precise. Oricum, textul pur și simplu nu poate fi urmărit și comentat pentru că, atunci când este vorba de piese deja publicate, trimiterea la literatură este incompletă, autorul omițând să menționeze pagina sau planșa.

În ceea ce privește categoria pieselor din lut, mă surprinde faptul că în textul acestui capitol apar statuete feminine care aparțin cu certitudine culturii Žuto Brdo-Gârla Mare, fiind, în chip evident, importuri. Ele ar fi putut figura, eventual, într-un capitol care trata relația culturii Verbicioara cu cultura Gârla Mare⁷. La paragraful destinat pieselor din metal, autorul face constatarea că ele sunt rare în primele trei faze când sunt reprezentate, mai ales, prin piese mărunte de podoabă sau mici străpungătoare, la care s-ar mai adăuga un cuțit de la Secu. Din fazele de sfârșit sunt menționate câteva seceri, una de la Orevița, patru dintr-un depozit incomplet păstrat de la Drăguțești și trei topoare de tip celt (de tip C6, după M. Rusu) din același depozit. Pornind de la tiparele de celt de tip C6 de la Logrești, ca și de la faptul că acest tip apare destul de frecvent în Oltenia, autorul nu exclude posibilitatea, sugerată de M. Rusu, ca acest tip de topor să fie o creație a purtătorilor culturii Verbicioara. În

⁶ M. Babeș, *Dacia* NS 15, 1971, p. 380.

⁷ Oricum, autorul tratează foarte superficial aceste statuete, ignorând literatura care le abordează. A se vedea literatura mai recentă, cu trimiteri la bibliografia integrală a subiectului, respectiv M. Șandor-Chicideanu, I. Chicideanu, *Dacia* N.S. 34, 1990, p. 53-75; M. Șandor Chicideanu, *op. cit.*, p. 101-112.

ceea ce privește culturile de la Drăguțești, ca și depozitul de tipare de la Logrești, cred că atribuirea lor culturii Verbicioara este greu de admis. Piese de bronz sau tipare de acest tip apar frecvent pe o arie largă care cuprinde Banatul, Oltenia și Serbia sud-dunăreană. Piesele au fost datate destul de diferit în literatură. Doar piesele de la Logrești s-au bucurat de o datare timpurie din partea lui Mircea Petrescu Dîmbovița, aceleași piese fiind date de B. Hänsel în etapa a II-a, respectiv Ha A. Celelalte piese comparabile au, toate, datări în Ha A, ba chiar și în Ha B, datarea lor la nivel de Ha A (Cincu-Suseni) rămânând cea mai probabilă, ori este greu de admis că Verbicioara a supraviețuit până în această etapă⁸. Aurul apare doar accidental (două brățări de la Gubauea).

Cele mai multe pagini (p. 95-152) sunt consacrate ceramicii. Subcapitolul începe, în chip neașteptat, cu evocarea unui tablou cultural pe un spațiu foarte larg, care include Serbia, Oltenia, Banatul, Muntenia, în care, în bronzul timpuriu, ar fi avut loc deplasări în toate direcțiile, deplasări ce seamănă unei mișcări browniene, greu de înțeles și, mai ales, greu de explicat și de dovedit. Sunt afirmații și scenarii preluate din literatură ca fiind deja dovedite și devenite, pentru unii cercetători, adevăruri axiomatice. Autorul realmente crede în ele, motiv pentru care nu-și mai pune problema că ar mai trebui cumpănite, verificate sau dovedite, rezumându-se la a le contabiliza. După această prezentare năucitoare, autorul se decide a aborda problema ceramicii Verbicioara, pe faze, care sunt cele cinci tradiționale, definite de D. Berciu și împărțite de S. Morintz. Nu pot să nu observ că demersul autorului este total antiștiințific: hotărăște mai întâi fazele și apoi prezintă ceramica fiecărei faze. Împărțirea pe faze a culturii ar trebui să se facă pe temeuri stratigrafice și tipologice, ca atare, în lipsa unor observații stratigrafice riguroase, ar fi trebuit analizată *mai întâi* ceramica.

⁸ O discuție despre acest tip de celt, cu trimiterea la literatura invocată, la M. Șandor-Chicideanu, *op. cit.*, p. 134-138.

Pentru faza Verbicioara I au fost definite mai multe categorii de vase, tipuri, variante și subvariante. Categoriile sunt stabilite după criterii foarte diferite: forma geometrică a recipientelor, funcționalitatea, numărul torților, ba chiar prezența unor piciorușe, ceea ce este, metodologic, greșit. Conform autorului, aceste categorii ar fi: 1. vase tronconice; 2. vase bitronconice; 3. vase sferice; 4. castroane; 5. cești; 6. căni; 7. fructiere; 8. vase cu piciorușe; 9. strecurători; 10. capace; 11. vase cu utilități diferite. Aceste categorii rămân, în mare, valabile pentru toate cele cinci faze ale culturii. Lipsesc planșele tipologice pentru ceramică, dar există un tabel (pl. CXIII) la finalul cărții, care ilustrează pe verticală tipuri ceramice, iar pe orizontală conține numele stațiilor, fiind marcată prezența tipurilor printr-o cruciuliță. Tabelul nu poate înlocui, însă, planșele tipologice (care ar fi făcut ușor de înțeles prezentarea autorului) pentru simplul fapt că tipurile ceramice din tabel au dimensiuni miniaturale (aprox. 5 mm înălțime), fapt ce face insesizabile detaliile de modelare.

Petre Roman, în prefață, spunea că tipologia ceramicii „este bine întocmită, fără ezitări”. Ezitări, într-adevăr, nu par a fi fost, dar despre corectitudine nici nu poate fi vorba. Este clar că orice tipologie este subiectivă și, ca atare, discutabilă și niciodată doi autori care lucrează pe același eșantion de vase nu vor face două tipologii identice. În cazul de față, pentru toate etapele culturii, tipologia este total defectuoasă. Din multitudinea de exemple și observații care pot fi făcute, mă voi referi doar la câteva. Pentru faza I, dintre vasele bitronconice (categ. 2) ilustrate de autor aproape toate sunt sferice sau ovoidale, neformând nici un fel de unghi la îmbucarea părții superioare cu cea inferioară, marcată, e drept, de un brâu în relief (a se vedea, spre exemplu, pl. XV/1). Printre tipurile acestei categorii (A,B,C), primele două (A, B) reprezintă vase de dimensiuni medii sau chiar mari, al treilea (C) este ilustrat de vase de mici dimensiuni (pl. XV/1), asemănătoare pixidelor din aria culturii Gârla Mare, vase care sunt prevăzute cu două perforații care permit agățarea. Este posibil să fie vase de cult, care nu

au ce căuta în aceeași categorie cu cele mai sus pomenite. În categoria vaselor sferice (categ. 3) nu se face nici o clasificare pe tipuri, fiind incluse, la grămadă, vase care au, realmente, corpul sferic din categoria oalelor, dar și castroane înalte, cu corp sferic turtit și gât tronconic. În categoria ceștilor cu o toartă (categ. 5) sunt incluse vase foarte diferite ca forme, dar toate sunt căni, nu cești. În categoria cănilor (categ. 6) sunt incluse (p. 106) vase foarte diferite (a se compara vasul de la pl. XXIX/3, de la Rogova cu cel de la pl. XVI/2, tot de la Rogova; primul este o ceașcă, nu o cană, cu o toartă supraînălțată care, judecând după desen, pare a fi de tip Bistreț-Ișalnița, al doilea ar putea fi o cană, dar și un castron înalt, cu gâtul demarcat de corp, care nu are nici cea mai vagă asemănare cu primul vas, deși ambele sunt atribuite variantei 6 A). Pentru categoria fructiere (categ. 7) este ilustrat un biet fragment ceramic de la fundul unui vas cu picior, a cărui funcționalitate de fructieră nu poate fi probată. În categoria vaselor cu piciorușe (categ. 8) sunt ilustrate două vase (pl. IV/9; XXVII/1) complet diferite ca formă și funcționalitate (primul o pixidă, al doilea un castronaș), care nu au în comun decât prezența picioarelor. În categoria vaselor cu utilități diferite (p. 108) figurează un vas miniatural, perfect cilindric (pl. XL/2) care primește numele de bol (bol, în acord cu dicționarul explicativ al limbii române = vas de formă semisferică), o piesă de la pl. XL/3 se crede că ar fi un creuzet, dar, judecând după scara grafică, piesa ar avea 3×4 cm, cu un diametru interior de aprox. 1 cm. Piesa pare, mai degrabă, un mâner de ustensilă. O piesă ciudată de la pl. XXXIX/2, care unește o țevă din lut cu un fel de căuc de lingură, este numită, „fără ezitări”, biberon. În permanență, autorul amestecă descrierea formelor ceramice cu descrierea motivelor decorative, ceea ce este metodologic greșit. Ele trebuie studiate pe rând, existând, desigur, posibilitatea să fie, separat, studiată și relația dintre formă și decor. Pentru faza a II-a, la categoria vase tronconice (categ. 1) este ilustrat doar un fragment ceramic. Toate vasele așa-zise bitronconice (categ. 2) au corpuri pântecoase, fie sferice, fie ovoidale, nicidecum

bitronconice. Pentru faza a III-a, vasele care sunt denumite îndeobște în literatură *kantharoi*, sunt introduse unele în categoria vaselor sferice, altele în cea a ceștilor cu două torți. Fructierele, din nou, sunt ilustrate doar printr-un fragment ceramic. Pentru faza a IV-a, în categoria ceștilor cu două torți (categ. 5) este introdusă (p. 136) o căniță cu o toartă, care, prin tehnica de decorare și motivul decorativ aparține, cel mai probabil, culturii Gârla Mare (pl. LXV/12). Printre vasele bitronconice (categ. 2) figurează (p. 132) o amforă etajată cu două torți (pl. LXIII/1), care nu este bitronconică, precum și vase care nu par a aparține culturii Verbicioara (pl. LXIV/1). Printre castroanele (categ. 4) acestei faze sunt ilustrate vase de tip Bistreț-Ișalnița (pl. LXXVI/4) care, dacă autorul ar fi consecvent cu el însuși, ar trebui să ilustreze faza a V-a a culturii. Tot aici este integrat un castron care aparține culturii Gârla Mare (pl. LXXVI/5). Ceștile toate sunt căni, printre ele fiind una care, prin formă și decor, este, cu siguranță, de atribuit culturii Gârla Mare (pl. LXX/3). Spre deosebire de periodizarea tradițională (D. Berciu, S. Morintz), faza a V-a nu mai este împărțită în două etape (A și B). Practic, ea rămâne mobilată doar cu vase de tip Bistreț-Ișalnița. În mod paradoxal, deși autorul recunoaște că vasele cu aspect pătrat, decorate cu canelură, considerate de I. Chicideanu⁹ a se datora unor influențe vestice, apar atât în aria Verbicioara, cât și în aria Gârla Mare, el face afirmația că influențele de tip Cruceni-Belegiș, deci vestice, lipsesc din aria culturii Verbicioara. Categoria vaselor tronconice (categ. 1) este ilustrată printr-un singur vas, la vasele bitronconice (categ. 2) este introdus un vas tipic pentru Hallstattul târziu (pl. LXXXII). Dintre castroanele înglobate în această fază unele sunt, neîndoind, hallstattiene timpurii (pl. LXXXVII/2), iar unul este un castron lobat tipic culturii Gârla Mare (pl. LXVI/7). În categoria ceștilor (categ. 5) sunt ilustrați kantharoi Bistreț-Ișalnița (pl. LXXI/3-4), dar și unul tipic culturii Gârla Mare (pl. LXXXVI/1). Toate așa-zisele cești sunt kantharoi.

⁹ Chicideanu, Dacia N.S. 30, 1986, 1-2, p. 40-47.

Autorul face și o serie de comentarii de ordin general cu privire la ceramică. Faza a IV-a ar fi o fază în care are loc o diversificare a formelor ceramice și a ornamentelor, în parte datorită unor influențe venite din medii Wietenberg, dar și a unor influențe sudice, ultimele mediate de cultura Gârla Mare. Unele ornamente ar trăda influențe venite din aria culturii Tei. Sunt de-a dreptul flagrante atribuirile de materiale Gârla Mare (este vorba de materiale absolut tipice fazei clasice, nu de cele de tip Bistreț-Ișalnița) culturii Verbicioara, ele fiind, chipurile, materiale Verbicioara de influență Gârla Mare.

Împărțirea defectuoasă pe faze, absolut aleatorie, este evidentă. O dovedesc, în unele cazuri, ornamentele. Potrivit autorului, în faza I, pe lângă ornamentele foarte simple, constituite din linii realizate cu pieptenele, se folosesc triunghiuri și romburi sofisticate, care dispar în faza a II-a, pentru a apărea, din nou, în faza a III-a.

În capitolul al V-lea, **Periodizarea, răspândiri zonale** (p. 153-158), autorul face precizarea că locul de formare a culturii nu este nici în Banatul sârbesc, nici în cel românesc, ci în zona de la est de Porțile de Fier. Este de prisos să mai spunem că nu se consideră obligat să-și argumenteze crezul, pentru că această manieră de a ocoli problemele a devenit o practică obișnuită. G. Crăciunescu face o prezentare a încercărilor de periodizare a culturii: este vorba de cea a lui D. Berciu, în cinci faze, cea a lui M. Nica, în patru faze, la care adaugă părerea lui B. Hänsel, potrivit căruia materialele Verbicioara timpurii (fazele I-III) ar reprezenta în fapt cultura Verbicioara, greu de separat în faze, iar materialele târzii ar fi de atribuit unui grup ceramic din bronzul târziu, grupul Govora¹⁰. Punctele de vedere ale lui M. Nica și B. Hänsel sunt eludate, fără un minim efort de exercițiu intelectual și este îmbrățișată periodizarea lui D. Berciu, cu singura diferență că dispar etapele A și B ale fazei a V-a, de această dată fiind invocat un motiv: „materialul este sărac și nu oferă argumente pentru subdivizare”. Atribuirea integrală

¹⁰ B. Hänsel, *Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der Unteren Donau*, BAM 16-17, Bonn, 1976.

a materialelor Bistreț-Ișalnița fazei finale a culturii Verbicioara este nonșalantă, autorul uitând că, în teren, aceste materiale se regăsesc de multe ori asociate cu materiale Gârla Mare. Dacă nu se recunoaște existența de sine stătătoare a grupului Bistreț-Ișalnița și ar trebui materialul ceramic aferent lui atribuit unei culturi deja existente, cu siguranță sunt mult mai multe elemente de continuitate între el și cultura Gârla Mare, deci ar trebui să reprezinte, eventual, o ultimă etapă a acesteia. Cea mai bună dovadă o reprezintă necropolele unde se asociază morminte ale celor două culturi (Cârna-*Ostrovogania*¹¹, Korbovo-Pesak¹², spre exemplu) sau raporturile stratigrafice dintre materialele celor două culturi, surprinse la Ghidici¹³ sau Usije-*Grad*¹⁴.

În același capitol, autorul face considerații privind aria de răspândire a culturii, al căror loc era, după părerea mea, la începutul lucrării, imediat după catalogul descoperirilor. Faza I ar fi bine reprezentată în sud-vestul Olteniei, faza a III-a este slab documentată în teren, iar fazele finale ar fi bine documentate în estul Olteniei și vestul Munteniei.

Capitolul al V-lea, **Cronologie** (p. 159-171), este o grea încercare pentru G. Crăciunescu, care se simte obligat să enumere și, eventual, să prezinte rezumativ, sistemele cronologice propuse și utilizate pentru epoca bronzului din centrul sau sud-estul Europei. Piatra de încercare este sistemul lui Paul Reinecke. Este evident că autorul nu l-a citit pe Reinecke¹⁵, atât din faptul că nu-l citează pe el, ci pe I. Nestor, cât și din faptul

¹¹ M. Șandor-Chicideanu, *Cultura Žuto Brdo-Gârla Mare*, p. 223; pl. 2, 10, 29-30, 32, 34, 53.

¹² Z. Letica, *Starinar N.S. 24-25, 1973-1974* (1975), p. 163-174.

¹³ M. Nica, în P. Roman, M. Alexianu (ed.) *Relations thraco-illyro-helléniques. Actes du XIVe Symp. Nat. de Thracologie, Băile Herculane (14-19 Sept. 1992)*, București, 1994, p. 178-206.

¹⁴ M. Kosorić, J. Todorović, *Starinar N.S. 13-14, 1962-1963* (1965), p. 267-274.

¹⁵ P. Reinecke, *AnthropKorrBl* 33, 1902; idem, *Germania* 8, 1924, p. 43-44.

că nu prezintă conținutul etapelor, ci doar succesiunea și cronologia lor. În continuare, sunt prezentate schematic și fără nici un fel de discuție critică încercările de periodizare ale epocii bronzului din România făcute de V. Pârvan, I. Nestor, D. Berciu, A. Vulpe (1972?)¹⁶, S. Morintz, N. Boroffka, ba chiar se face o incursiune în spațiul balcanic și în literatura bulgară, fiind citați T. Nikolova (transliterată Nicolova), G. I. Georgiev, R. Katinčarov (transliterat Katinčarov) și I. Panayotov (botezat Panaitov). Cele câteva articole mai recente (post 1975) ale lui A. Vulpe¹⁷, care și propun reșezarea cronologiei epocii bronzului din România și care schimbă chiar conținutul ei cultural, i-au rămas total necunoscute autorului, iar periodizarea lui B. Hänsel¹⁸, deși de mare notorietate, este și ea total ignorată în textul capitolului, deși ea apare în tabelul cronologic de la finalul cărții (pl. CXIV). Urmează, cum era și firesc, încercarea de datare a celor cinci faze ale culturii Verbicioara, prilej pentru citarea generoasă a opiniilor exprimate de D. Berciu și S. Morintz, la care se adaugă păreri formulate de N. Tasić. La p. 168, autorul are, în fine, o intervenție proprie, spunând că faza a III-a a culturii Verbicioara își încheie evoluția în etapa B2 Reinecke, undeva către 1400. Ne surprinde că folosește sistemul Reinecke despre care spunea, câteva pagini mai înainte, că ar fi destul de greu de aplicat la spațiul nostru. Din păcate,

¹⁶ Autorul face trimiterea la A. Vulpe 1972, dar la bibliografie nu figurează nici o lucrare publicată în acest an. Bănuiesc că trimiterea este greșită și, în realitate, este vorba de A. Vulpe, SCIVA 22, 1971, 2, p. 301-312.

¹⁷ Vulpe, Jahresbericht des Instituts für Vorgeschichte der Universität Frankfurt am Main, 1977 (1978), p. 110; idem, RevIst 32, 1979, 12, p. 2 261-2 284; idem, Memoriile Academiei Române, Secția științe istorice și arheologie, Ser. IV, 21, 1996 (1997), p. 33-47; idem, în V. Nistor, D. Zaharia (coord.), *Timpul istoriei. Memorie și patrimoniu 1. In honorem emeritae Ligiae Bârzău*, București, 1997, p. 37-49.

¹⁸ Hänsel, *Beiträge zur Chronologie der mittleren Bronzezeit im Karpatenbecken*, BAM 7-8, Bonn, 1968.

autorul nu crede că este firesc să ne explice prin ce procedee miraculoase a ajuns la această datare târzie, mai ales că nu a studiat nici un moment serios relația culturii Verbicioara cu culturile anterioare sau vecine și contemporane (Glina, Periam-Pecica, Vatina, Gârla Mare, Wietenberg, Tei) și nici datele radiocarbon destul de numeroase cunoscute până acum din ariile multora dintre acestea sau din Macedonia, provincie la care, cu drag, face referire în repetate rânduri, aici existând un focar de civilizație care, adeseori, spune autorul, și-ar fi trimis influențele către nord. Abia după ce face această datare estimativă, autorul crede că ar fi potrivit să trateze și problema legăturilor cu alte culturi, de fapt adună din literatură ca o albină harnică polenul (a se citi păreri altora, V. Leahu, în primul rând). Faza a IV-a este datată în Br. C și prima jumătate a Br. D, respectiv între 1400-1250. Faza a V-a, când Verbicioara avansează spre răsărit, spre arealul Tei și încep să apară elemente hallstattiene în cultura materială, este datată în intervalul 1250-1150 a.Chr., respectiv Br. D-Ha A 1. Pentru începutul culturii Verbicioara, autorul consideră că poate fi exploatat un ac „cipriot” descoperit în localitatea eponimă, pentru care s-au găsit analogii la Mokrin, în M 259, pentru care există și o dată radiocarbon. Data invocată de la Mokrin -1550 ± 50 bc (care, la prima vedere pare a fi una necalibrată, deci oricum de nefolosită) pur și simplu nu există. Mormântul 259 dispune, într-adevăr, de o dată radiocarbon (GrN 3809)¹⁹, dar ea este în ani radiocarbon 3500 ± 35 B.P., care prin calibrare (cu programul OxCal v. 3.9.) s-ar situa în intervalul 1880-1750 BC (în domeniul 1 sigma 68.2%), respectiv 1920-1730 BC; 1710-1690 BC (în domeniul 2 sigma 93.8%, respectiv 1.6%), deci mult mai înainte de 1550 a.Chr.

Capitolul al VII-lea, **Economia** (p. 172-180), este un prilej pentru autor de a ne delecta cu banalități, precum aceea că Oltenia oferea condiții minunante pentru practicarea agriculturii

¹⁹ S. Gerloff, PZ 68, 1993, 1, lista de la p. 94, nr. 6.

și creșterii animalelor. Cu această ocazie aflăm, în fine, ceea ce nu am aflat din subcapitolul care trata mediul geografic, că „vânatul era bogat și diversificat”, iar apele „bogate în pește”. Autorul nu poate, însă, hotărî care a fost ocupația predilectă a purtătorilor culturii Verbicioara.

Expertizarea oaselor de animale de la Rogova îl duce pe autor la o concluzie absolut surprinzătoare, aceea că doar cinci specii domestice sunt prezente comune: vita, oaia, capra, porcul și câinele. În fapt, la prima vedere, lipsește doar calul, motiv pentru care este de neînțeles formularea dezamăgită „doar cinci specii”. Nu știm dacă au fost date spre expertizare toate oasele de la Rogova, dar înțelegem că numărul de animale este destul de redus: 26 bovine, 20 ovicaprine, 19 suine, 3 cabaline, 3 canide. Surpriză: calul, totuși, există! Vânătoarea nu pare, potrivit autorului, a ocupa un rol prea important în asigurarea subsistenței, fiind atestați doar 7 cerbi, 3 căprioare, 3 mistreți, 1 bour, 1 urs și 1 iepure, fapt ce ar duce la concluzia că „vânatul bogat” nu i-a ispitit în prea mare măsură pe locuitorii zonei. Totuși, ponderea de 18,3% a animalelor sălbatice n-aș spune că este chiar atât de mică încât să se afirme că vânătoarea a fost sporadică.

La p. 178, autorul face o afirmație contradictorie: aceea că nu se poate vorbi de metalurgia bronzului în arealul acestei culturi, dar că se practica prelucrarea metalelor. Se pune întrebarea ce înseamnă metalurgia pentru G. Crăciunescu. Din cartea sa înțelegem că există resurse de minereu de cupru în aria culturii Verbicioara, există turte, creuzete, forme de turnare, dar, totuși, nu se practică metalurgia.

Deși, inițial, autorul nu a putut preciza ocupația preponderentă în economie, spre final (p. 180), are brusc o revelație și stabilește că ea a fost cultivarea plantelor. Nu s-au identificat nici măcar plantele cultivate, dar autorul nu pare a avea îndoieli că se foloseau semințe și soiuri selecționate.

În capitolul al VII-lea, **Atribuirea etnică** (p. 181-184), considerată de P. Roman a fi „interzisă de o modă actuală”, autorul ajunge, inevitabil, la problema atribuirii etnice a culturii Verbicioara. Bănuieți a se afla în spatele acestei

culturi sunt, desigur, tracia. Demersul autorului nu este interzis de vreo modă, ci este desuet în lipsa unor izvoare lingvistice, care ar putea proba individualizarea tracilor ca etnos. Nu știm de ce, în acest capitol, autorul ține să mai revină asupra unor probleme de cronologie, care trebuiau rezolvate în capitolul al VI-lea. Cu această ocazie, G. Crăciunescu constată că există deosebiri între România și Bulgaria în ceea ce privește datarea epocii bronzului. Pentru România, spune autorul, se utilizează sistemul cronologic al lui Reinecke, în timp ce la sud de Dunăre, în pofida faptului că epoca bronzului este împărțită tot în trei etape, intervalul de timp afectat acestei epoci este mult mai mare, respectiv 2750–1200, unii autori (Nicolova-sic!) pledând chiar pentru o datare a începutului acestei epoci pe la 3500. Pasajul de mai sus îmi pare, pe alocuri, de neînțeles și mă convinge, o dată în plus, că autorul este total depășit de problemele pe care mimează că vrea să le discute sau să le rezolve. Reinecke a împărțit epoca bronzului în patru etape (A,B,C,D), ori 4 nu poate fi egal cu 3 (cele trei etape ale epocii bronzului din Bulgaria). Corect ar fi fost să se spună că în România se operează cu o cronologie tripartită, care a fost raportată la sistemul cronologic al lui Reinecke. Surprinderea autorului la aflarea estimărilor cronologice din cercetarea bulgară și afirmația că la noi se operează cu sistemul Reinecke, mă fac să bănuiesc că autorul mai crede că epoca bronzului începe pe la 1900. Este cât se poate de clar că el nu a citit articolele lui A. Vulpe cu privire la cronologia epocii bronzului²⁰, după cum este limpede și faptul că nu cunoaște datările cu radiocarbon pentru culturile din epoca bronzului din zona de sud-est a Europei. O pagină mai încolo, mai precis p. 182, ne putem lămuri despre stadiul informației lui G. Crăciunescu. Pentru domnia sa, *epoca de tranziție de la neolitic la epoca bronzului începe pe la 2500 a.Chr.* O dată foarte târzie apare și pentru epoca bronzului în tabelul cronologic de la pl. CXIV, în jur de 2200. În continuare, într-un haos logic de neacceptat, sunt preluate din literatură scenarii complicate cu mișcări

²⁰ Supra nota 11.

de populații și de influențe venite din toate direcțiile. Se vorbește despre grupe etno-culturale care n-au fost niciodată dovedite. Răspunsul la întrebarea când apar, totuși, tracii, care, după spusele autorului, ar fi „cel mai puternic grup etnic” din sud-estul Europei, pare a fi greu de găsit, dar, precizează G. Crăciunescu, la începutul bronzului mijlociu, embrionul neamului trac era deja constituit, iar în sec. XII–XI a.Chr. tracii participă la marea migrație egeeană, un mit mult iubit de arheologia balcanică, dar, între timp, abandonat. De parcă nu ar fi fost îndeajuns, autorul ține să citeze și unele opinii ale G. Tončeva cu privire la apariția tracilor, potrivit căreia intervalul cel mai acceptabil pentru intrarea tracilor pe scena istoriei ar fi cel cuprins între sec. XI–X. a.Chr. Nu știm la ce-i folosește autorului citarea acestei concluzii a cercetătoarei bulgare, mai ales că datarea ei târzie anulează posibilitatea tracilor de-a fi implicați în presupusa mare migrație egeeană.

La sfârșitul epocii bronzului, pretinde autorul, se poate vorbi de un început de unitate materială și spirituală a tracilor. Într-o altă propoziție aflăm că încă din bronzul mijlociu există o populație tracică în Oltenia și în zonele limitrofe, iar cultura materială (de unde?) are destule trăsături unitare, mai ales după ce receptează aporturi culturale sudice (miceniene?). În ultima propoziție a capitolei, coeziunea și uniformizarea culturii materiale, poate și o limbă unitară, s-ar înregistra în secolele VIII–VI I a.Chr. Înțelegem din cele de mai sus că realizarea unității materiale și spirituale a tracilor este un proces de foarte lungă durată, care începe în bronzul mijlociu, dar se finalizează doar în sec. al VI-lea a.Chr.

Ultimul capitol este, desigur, unul de **Concluzii** (p. 185-193). Autorul consideră că grupa Verbicioara se naște pe baza aspectului Gornea-Orlești din bronzul timpuriu. Concluziile, de obicei, urmează unei demonstrații, dar nu am găsit, pe parcursul lucrării, o demonstrație clară care să îndreptățească această concluzie. Autorul, în ciuda evidențelor, adică a faptului pe care el însuși îl constată că nu există descoperiri Verbicioara timpurii în centrul și nord-vestul Olteniei, afirmă că această cultură apare de la

început în toată Oltenia. Apogeul culturii s-ar înregistra în faza a IV-a și s-ar datora unor impulsuri culturale venite din Macedonia. Natura acestor impulsuri rămâne neprecizată, se afirmă doar că ele vin pe culoarul Vardar-Morava. Autorul susține periodizarea mai veche, în cinci etape a culturii, trecerea de la o etapă la alta fiind treptată, fără hiatusuri. Sunt reluate idei deja exprimate cu privire la evoluția ceramicii. Ne șochează unele afirmații lipsite de cea mai elementară logică: în faza I, „sesizăm unele asemănări între materialele de la E și V, din punct de vedere al formelor”. După ce dă exemple, spune că grupa Verbicioara se formează la răsărit de Porțile de Fier și nu mai întreține contacte permanente cu zonele de vest. Logica acestor formulări îmi scapă. Aspectul Orlea-Gorlești, care stă la originea culturii, a existat și la vest de Porțile de Fier, ceramica Verbicioara din faza I de la est de Porțile de Fier prezintă asemănări cu cea din amonte, dar cultura Verbicioara s-a născut în zona estică și nu a mai întreținut relații cu zona de vest. Cum s-ar explica, în acest caz, asemănarea formelor ceramice timpurii? În faza a IV-a se vorbește despre influențe venite din aria culturii Gârla Mare și chiar penetrații de materiale Gârla Mare, vizibile mai ales în sudul Olteniei, mai puțin în centrul și nordul provinciei. Autorul consideră că s-au exercitat și influențe din medii Wietenberg, ba chiar și sudice, ultimele venind pe o cale, nu știm de ce, ocolită, prin filieră Wietenberg, probabil pentru că așa era mai complicat. Uneori textul capitolelor este reluat aproape integral, probabil prin folosirea opțiunilor *copy* și *paste* ale editorului (a se vedea în acest sens povestea digului și a canalului de la Rogova și a se confrunta textele de la pag. 68, respectiv 192).

Lucrarea are un consistent rezumat în limba franceză (p. 194-237) semnat de Ecaterina Boșoancă. Urmează o listă bibliografică compusă din 205 lucrări. Multe din lucrările din această impresionantă listă nu figurează în notele capitolelor, semn că, în fapt, n-au fost consultate. După lista abrevierilor utilizate și o explicație a planșelor ilustrate, redactată în limba franceză, sunt atașate lucrării 114 planșe, dintre care cele

mai multe ilustrează artefacte arheologice. Printre ele se numără și cinci hărți (pl. XCVI-XCIX, CVII), pe care sunt cartate siturile Verbicioara, ordonate pe faze, șapte planșe care conțin planuri generale sau de complexe (pl. C-CVI), cinci planșe cu motive decorative (pl. CVIII-CXII), un tabel cu formele ceramice ale culturii Verbicioara și siturile în care apar (pl. CXIII). Ultima planșă (pl. CXIV) este un tabel cronologic pentru succesiunea culturală din Oltenia și Muntenia, în care fazele culturii Verbicioara sunt raportate la diferite sisteme cronologice: Reinecke, Berciu, Morintz, Hänsel. Ciudat este că pe acest tabel este figurat grupul Bistreț-Ișalnița ca *grup cultural separat*, ulterior culturii Gârla Mare, în sudul Olteniei. Spun ciudat pentru că materiale Bistreț-Ișalnița identice, din restul Olteniei, sunt atribuite fazei a V-a a culturii Verbicioara, fapt ce duce la situația aberantă a existenței în paralel a două fenomene culturale în Oltenia, cu conținut identic, dar cu nume diferite.

Ilustrația are o bună calitate grafică, deci editura și-a făcut onorabil datoria. Textul planșelor face referire doar la locul de descoperire a artefactelor și precizează doar materialul din care sunt realizate acestea. Pentru ceramică nu este specificată faza căreia i-au fost atribuite vasele, motiv pentru care este greu de lucrat cu ilustrația și greu de depistat în text atribuirea pe faze a vaselor ilustrate. În textul planșelor nu există precizări de ordin stratigrafic, după cum nu există nici în text. De altfel, metoda stratigrafică, judecând după întreaga lucrare, nu-i pare autorului a fi una de bază a arheologiei.

O serie de fragmente ceramice prezente în planșe sunt poziționate greșit, fapt care a dus la inventarea și inventarierea unor forme ceramice inexistente sau la nepotriviri între desenul din față al vasului și vederea lui din profil (a se vedea pl. XIV/5; XV/3; XXIII/4; XXV/4; XXVI/3; XXVIII/1, 3; XXIX/3; XLVI/1; XLVII/2, 3; XLVIII/3; LIV/1; LV/4; LXXX/1-2, 4; LXXVI/7; LXXVII/1-3; LXXXIII/1; LXXXIV/1). Vederea din față a fragmentului ceramic de la pl. LXXXVII/1 este, însă, cel mai expresiv exemplar. Pentru unele fragmente ceramice este ilustrat doar profilul (pl. XXI/3; L/1-4), iar pentru altele

lipsește profilul (pl. XXII/1-2; LXVI/9). Multe din vasele sau fragmentele ilustrate nu aparțin culturii Verbicioara, cele mai multe dintre ele fiind de atribuit culturii Gârla Mare (pl. LXIII/8; LXV/12; LXVI/7; LXVII/14; LXX; LXXXVI/2, 5; LXXVIII/1-2; LXXXVI/1,3-4). Ilustrarea acestor forme sau fragmente ceramice duce la confuzii grave și la o serie de incertitudini cu privire la relația dintre cultura Verbicioara și cultura Gârla Mare. Autorul spune despre aceste fragmente ceramice că ar fi Verbicioara, dar de influență Gârla Mare și le atribuie fazei a IV a culturii aici în discuție. În realitate, aceste fragmente ceramice sunt, cu certitudine, Gârla Mare, ele documentând fie relații de schimb între cele două culturi, fie dovezi ale prezenței și evoluției culturii Gârla Mare în situri inițial locuite de populația Verbicioara. Incapacitatea autorului de a surprinde stratigrafic relația celor două culturi duce la grave confuzii între ele și la inexactități cu privire la aria de răspândire a acestora.

Ca fiind din faza a V-a a culturii Verbicioara, au fost ilustrate o serie de fragmente ceramice hallstattiene timpurii precum cele de la pl. LXXXVII/2-4; LXXVI/4. Mai mult chiar, vasele de la pl. LXIV/1, LXXV și LXXXII sunt de datat, cel mai probabil, în Hallstattul târziu. Pentru vasul de la pl. LXXV pot fi găsite analogii hallstattiene²¹, toate datate începând din sec. VI a.Chr. La fel, vasul bitronconic de la pl. LXXXII prezintă similitudini foarte bune cu vase datate tot la finele Hallstattului²². În rest, aproape toate vasele care ilustrează aceasta presupusă fază a V-a sunt de tip Bistreț-Ișalnița. Nu în ultimul rând, trebuie spus că o serie de trimiteri la planșe sunt greșite. Spre exemplu, vasul de la pl. XLV/6, descoperit la Gruia, nu corespunde descrierii din text, iar pentru un vas de la Korbovo suntem trimiși la pl. XLVI/1, care ilustrează un vas care nu corespunde descrierii din text și despre care, în explicația planșei, se face precizarea că ar fi de la Dobra.

Hărțile lasă mult de dorit, căci nu sunt vizibile nici punctele cartate, nici cifrele, ele neputând fi identificate decât, eventual, cu lupa.

²¹ E. Moscalu, *Ceramica traco-getică*, București, 1983, pl. XIX, XIV/5-8; XV/1-6

²² *Ibidem*, pl. XXVII/2; XXIII/1-3; XXXV/2; XXVI; XXXVII/3, 6; XXXIX; XL; XLIII/4; XLIV/1,2.

Pl. CVII, cu textul „insulițe” de pe cursul râului Blahnița este absolut inutilă, pe ea fiind figurat un dreptunghi în dreptul râului. Este de neadmis lipsa planșelor tipologice pentru formele ceramice, căci tabelul de la pl. CXIII, care încearcă să suplinească lipsa acestora, este total inutil, pentru că, așa cum am precizat deja, vasele reprezentate având 4-5 mm, nu pot permite vizualizarea unor detalii de formă.

Ca o concluzie la cele deja arătate, închei prin a-mi exprima dezamăgirea față de această producție pretins științifică. Nu este vorba atât de faptul că ea este săracă în idei noi, lipsită de demersuri logice sau coerență, ci de faptul că

nici măcar materialele acum publicate pentru prima dată nu au calitatea unor credibile izvoare arheologice, căci nu sunt stratigrafiate și nici nu ilustrează complexe, drept urmare valoarea lor este mult diminuată, nefiind cu nimic superioară artefactelor provenite din descoperiri fortuite, realizate de amatori. Finanțarea unor săpături arheologice realizate de o asemenea manieră este sinonimă cu finațarea entuziaștilor căutători de comori, un lux împovărător pentru un buget ridicol de mic.

Monica Șandor-Chicideanu

Margaret ROXAN, Paul HOLDER, *Roman Military Diplomas IV*, Institute of Classical Studies/ School of Advanced Studies, University of London, Londra, 2003, XIX + p. 363-675 (numerotare în continuarea celor 3 volume anterioare).

Lucrarea, asupra căreia dorim să atragem atenția, este ultima apărută în această serie și ultima pe coperta căreia mai apare numele doamnei Margaret M. Roxan. Neobosita cercetătoare a diplomelor militare romane de aproximativ trei decenii a trecut în neființă pe data de 26 iunie 2003. Moștenirea lăsată în urmă este extrem de importantă, în afara celor patru volume din seria de față, publicând numeroase articole asupra unor diverse aspecte privind istoria trupelor auxiliare romane. Pentru volumul de față, a căzut în sarcina lui Paul A. Holder de a duce la bun sfârșit munca începută de M.M. Roxan. Și ce alt mai bun omagiu ar fi putut fi adus doamnei M. M. Roxan, decât publicarea volumului și pregătirea deja al unui al cincilea volum, care va apărea spre sfârșitul acestui an.

Diplomele militare romane, adică *tabellae honestae missionis*, sunt unele dintre cele mai importante documente oficiale emise de statul roman. Copii după edictele (*constitutiones*) imperiale afișate la Roma, acestea sunt adevărate livrete militare¹ prin care se certifică fosta apartenență a posesorului la una din trupele auxiliare din Imperiu, la una dintre flote² sau la

una din cohorțele ce alcătuiau garnizoana Romei³. În urma acestui serviciu, foștii soldați primeau, prin intermediul acestor constituții imperiale, *civitas* și *conubium*, adică cetățenia romană și dreptul de a contracta o căsătorie legitimă. Prin același document primeau cetățenie și soțiile soldaților și, până la reforma din anul 140, copiii acestora. În mod cu totul excepțional, fapt certificat printr-o diplomă recent publicată, se acorda cetățenie întregii familii, părinți, frați și surori⁴.

Deși au fost unii cercetători care au încercat să demonstreze faptul că aceste constituții se acordau în urma unor fapte de vitejie pe câmpul de luptă, fiind așa numite „special grants”⁵, părerea unanimă a cercetătorilor este că diplomele

³ H. Lieb, în Eck, Wolff (hrsg.), *op. cit.* p. 322-346.

⁴ W. Eck, A. Pangerl, *Chiron* 33, 2003, p. 347-364. Pentru un alt comentariu asupra acestui atât de important document, vezi B. Pferdehirt, în *Im Dienste Roms. Festschrift für Hans Ulrich Nuber*, 2005 (sub tipar).

⁵ A. von Domaszewski, *Die Rangordnung des römischen Heeres. 2. durchgesehene Auflage*. Einführung, Berichtigungen und Nachträge von Brian Dobson, Köln-Graz, 1967, p. 75 nota 2; S. Dušanić, *ArhVestnik* 33, 1982, p. 197-230; idem, în Eck, Wolff, *op. cit.*, p. 190-240.

¹ I. I. Russu, *IDR I*, p. 64.

² G. Forni, în W. Eck, H. Wolff (hrsg.), *Heer und Integrationspolitik. Die römischen Militärdiplome als historische Quelle*, Köln-Viena, 1986, p. 293-321.